

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА
И ПЕРСПЕКТИВЕ
РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXXV

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 40

COMMITTEE FOR THE STUDY OF THE LIFE
AND CUSTOMS OF THE ROMA

PRESERVATION, SAFEGUARDING
AND PROSPECTS OF THE ROMANI
LANGUAGE IN SERBIA

PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON OCTOBER 20–21, 2016

Accepted for publication at the 6th Session of the Department of Social Sciences,
held on June 1, 2018, after being reviewed by Academicians *Tibor Varady*, Professors
Ranko Bugarski, *Dragoljub B. Đorđević*, *Ivana Vučina Simović*, *Ana Jovanović*, *Maja*
Miličević Petrović, *Dragan Todorović*, *Sanja Zlatanović*, PhD, *Stana Ristić*, PhD,
Mirjana Mirić, PhD

E d i t o r s

Academician TIBOR VARADY
BILJANA SIKIMIĆ, PhD

B E L G R A D E 2 0 1 8

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 40

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА И ПЕРСПЕКТИВЕ РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА

ОДРЖАНОГ 20–21. ОКТОБРА 2016.

Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука 1. јуна 2018. године
на основу рецензија академика *Тибора Варадија*, професора *Ранка Бугарског*,
Драгољуба Б. Ђорђевића, *Иване Вучина Симовић*, *Ане Јовановић*, *Маје Милчевић*
Петровић, *Драгана Тодоровића*, др *Сање Златановић*, др *Стане Ристић*, др
Мирјане Мирић

У р е д н и ц и

академик ТИБОР ВАРАДИ

др БИЉАНА СИКИМИЋ

Б Е О Г Р А Д 2 0 1 8

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Коректура
Невена Ђурђевић

Технички уредник
Никола Стевановић

Тираж
300 примерака

Штампа
Colorgrafx, Београд

© Српска академија наука и уметности 2018

САДРЖАЈ

Предговор – Тибор Варади, Биљана Сикимић	7
Горан Башић, <i>Право на службену употребу језика националних мањина у Републици Србији – перспективе ромског</i>	13
Goran Bašić, <i>The right to official use of languages of national minorities in the Republic of Serbia – Prospects of Romani</i>	30
Баја Лукин Сaitовић, <i>Ромски језик: актуелни процеси стандардизације у Србији</i>	31
Baja Lukin Saitović, <i>Romani: Current standardization processes in Serbia</i>	44
Ljatif Demir, <i>Romski jezik u 21. stoljeću: u labirintu varijeteta ili novim putem ka (re)standardizaciji</i>	45
Ljatif Demir, <i>Romani language in 21st century: the Labyrinth of Varieties or the new road toward (re)standardization</i>	65
Marcel Courthiade, <i>Consolidating the standardization of the Rromani language – past, present, future, in respect of dialectal diversity while granting easy worldwide communication in mother tongue</i>	67
Марсел Куртијаде, <i>Консолидација стандардизације ромског језика – прошлост, садашњост, будућност уз поштовање дијалекатског диверзитета и омогућавање једноставне комуникације на матерњем језику широм света</i>	105
Хедина Тахировић-Сијерчић, <i>Могућности очувања лингвистичке виталности ромског језика</i>	111
Hedina Tahirović-Sijerčić, <i>Possibilities for preserving the Romani language vitality</i>	130

Игор Лакић, <i>Ромски језик у Црној Гори – стање и перспективе</i>	131
Igor Lakić, <i>Romani language in Montenegro – state of art and perspectives</i>	141
Вера Клопчић, <i>Положај и употреба ромског језика у систему образовања и у медијима у Словенији</i>	143
Vera Klopčič, <i>The position and use of the Romani language in the education system and in the media in Slovenia</i>	154
Јелена Филиповић, Јулијана Вучо, <i>Зашто немамо српско-ромску билингвалну наставу у школама у Србији: у прилог поимању адитивне билингвалне наставе као друштвеног капитала</i>	155
Jelena Filipović, Julijana Vučo, <i>Why don't we have Serbian-Romani bilingual education in Serbia: towards an additive bilingual education as social capital</i>	174
Masako Watabe, <i>The NooJ Approach of Automatic Language Processing as a Tool for Systematization of Rromani Grammar in Both Description and Formal Teaching</i>	175
Масако Ватабе, <i>NooJ приступ аутоматској језичкој обради као алатка за систематизацију ромске граматике у опису и формалној настави</i>	201
Свенка Савић, <i>Корпус(на) лингвистика и ромологија у Србији</i>	203
Svenka Savić, <i>Corpus Linguistics and Romology in Serbia</i>	223
Светлана Ћирковић, <i>Савремена лингвистичка истраживања ромских говора у Србији</i>	229
Svetlana Ćirković, <i>Contemporary linguistic research of Romani language in Serbia</i>	251
Љубица Ђурић, <i>Ромолошка лексикографија у Србији: стање и доступност</i>	253
Ljubica Đurić, <i>Romani lexicography in Serbia: state of the art and availability</i>	270
Рајко Ђурић, <i>Ромски модални глаголи, нека отворена питања</i>	271
Rajko Đurić, <i>Romani modal verbs – some open questions</i>	282
Биљана Сикимић, <i>О говору београдских Рома крајем 19. века: Дејвид МекРичи</i>	283
Biljana Sikimić, <i>On Belgrade Roma vernacular at the end of the 19th century: David MacRitchie</i>	308
Анамарија Сореску Маринковић, <i>Панчевачки Роми Габори: вера и језик вере</i>	309
Annemarie Sorescu-Marinković, <i>Gabori Roma of Pančevo: Faith and the language of faith</i>	326

ПРЕДГОВОР

Српска академија наука и уметности и њен Одбор за проучавање живота и обичаја Рома Одељења друштвених наука на скуповима и трибинама посвећеним Ромима редовно се баве и питањима ромског језика и језика Рома. Тако је у тематским зборницима радова, почевши од 1992. године до данас, увек било места за лингвистичке студије или студије које су се из угла других хуманистичких дисциплина на неки начин дотицале и лингвистичких тема. Зборник радова *Очување, заштита и перспективе ромског језика у Србији* – у целини је посвећен ромском језику и први је такав у издањима Одбора.

У првом објављеном зборнику Академијиног Одбора за проучавање живота и обичаја Рома *Развитак Рома у Југославији. Проблеми и тенденције* (М. Мацура, ур.) (Београд: САНУ, 1992) објављене су лингвистичке студије Марсела Куртијадеа, Јанардан Синга Патаније и Шаипа Јусуфа. У следећем по реду зборнику *Друштвене промене и положај Рома* (М. Мацура, А. Митровић, ур.) (Београд: САНУ, 1993), није било лингвистичких радова.

Зборник *Цигани/Роми у прошлости и данас* (М. Мацура, ур.) (Београд: САНУ, 2000), објавио је радове са трећег по реду ромолошког скупа, одржаног 1996. Овај зборник садржи посебно поглавље посвећено теми „Језик и образовање“, у оквиру које су и две лингвистичке студије: Трифуна Димића и Ибрахима Османија. Уводну реч за зборник написао је лингвиста Павле Ивић (стр. 5–7). Два кључна питања која ова студија покреће и сада су, после више од двадесет година, актуелна у савременој ромологији. Први став Павла Ивића тиче се стандардизације ромског језика и имплицитно указује на званичан став лингвиста у Србији крајем 20. века:

Учење стандардног ромског, који неизбежно мора садржати мноштво импровизованих речи из цивилизацијске и апстрактне сфере, стављаће

сваког појединца пред озбиљан задатак, знатно тежи од учења стандардног језика средине, који се не мора посебно савладавати, него се, пошто испуњава човеково окружење, из њега неосетно упија у човека. (...) Ромски језик је од свих језика најмање подесан за амбициозну, друштвено релевантну стандардизацију. Нема изгледа да би неки ромски стандардни језик, било општи или регионални, могао постати заједнички комуникациони медиј Рома у Европи, или у некој европској земљи. (...) Бојим се да би наметање неког ромског стандардног језика у школама могло само отежати ионако не баш једноставан процес школовања ромске деце.

Лингвистичка ромологија, бележи даље Павле Ивић, веома је захвално поље истраживања: она од истраживача захтева вансеријска знања која превазилазе оквире опште и посебне лингвистике, њој се као науци предвиђа лепа будућност. Друго питање тицало се односа дијалеката и стандарда:

Управо оне околности које отежавају његову стандардизацију чине га фасцинантним предметом лингвистичких истраживања. Када наука буде располагала подробним описима свих ромских дијалеката, то ће омогућити да се утврде њихове сличности и разлике, да се реконструишу путеви и донекле хронологија њиховог гранања. (...) једном речју, за лингвистичка проучавања језичка ситуација европских Рома остаће елдорадо.

После скоро десетогодишње паузе, следећи зборник у овом низу *Друштвене науке о Ромима у Србији* (Београд: САНУ, 2007) објављује и радове нове генерације лингвиста – Биљане Сикимић, Светлане Ћирковић и Мирјане Мандић. У још једном зборнику са скупа *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције* (Београд: САНУ, 2012) већ у наслову се појављује „језик“ као једна од основних тема, па садржи и четири лингвистичка рада: Игора Лакића, Биљане Сикимић, Петра Радосављевића и Анамарије Сореску Маринковић, ови радови се тичу како ромског језика, тако и румунског којим говоре Бањаша. У зборнику *Прилози стратегији унапређења положаја Рома* (Т. Варади, Д. Б. Ђорђевић, Г. Башић, ур.) (Београд: САНУ и Заштитник грађана Републике Србије, 2014), рад о румунофоним Бањашима објављује Анамарија Сореску Маринковић. У зборнику *Роми Србије у XXI веку* (Т. Варади, ур.) (Београд: САНУ, 2018), могу се наћи и лингвистички радови Марсела Куртијадеа (о стандардизацији ромског језика) и Биљане Сикимић (о спорном идентитету Ковача у Санџаку).

Тек радови настали у 21. веку отварају питање изједначавања ромског језика и језика којим говоре Роми, што даље, са своје стране, отвара још једно широко дискутовано питање – ко су све Роми у Србији и које све језике говоре као свој први и други језик (будући

да постоји широко прихваћен став, како у академској заједници, тако и међу ромским активистима, да су сви Роми у Србији – двојезични). Ситуација је у пракси ипак сложенија: двојезични или вишејезични су сви Роми осим оних који су већ напустили ромски језик, било да су у питању целе заједнице или само поједине породице.

Сви ови радови, мада садрже вредне научне увиде, у целини узевши ипак не дају репрезентативну слику о стању ромског језика у Србији, нити су довољни да се може говорити о постојању ромолошке лингвистике као развијене дисциплине у Србији.

Одбор за проучавање живота и обичаја Рома САНУ покушао је да, прво организацијом међународног научног скупа „Очување, заштита и перспективе ромског језика у Србији“ у Београду 21–22. 10. 2016, и сада издавањем тематског зборника радова под истим именом, допринесе афирмацији ромологије у Србији и да представи реално стање у заштити ромског језика. На скупу је било изложено 18 радова, од којих се 15 објављује у овом зборнику.

Идеја организатора скупа била је да окупи истраживаче који би изложили своје ставове на основу актуелног пресека стања у заштити ромског језика и унапред понуђеног сета питања. Скуп је остао отворен и за теме ван задатог оквира које су као актуелне предложили сами истраживачи. Међу темама је и листа угрожених језика Унеска која класификује ромски језик у Србији као „дефинитивно угрожен“ (*definitely endangered*). У целом свету, према проценама Унеска, има око три и по милиона говорника ромског језика. Међутим, у Србији не постоје тачни научни подаци о броју говорника ромског језика, нити о стању његове социолингвистичке виталности. Не постоје ни тачни научни подаци о ромским дијалектима и локалним говорима (о броју говорника и географским ареалима). Не постоје ни тачни подаци о Ромима мигрантима и стању њиховог језика, као ни увиди у социолингвистичку ситуацију репатрираних Рома.

Организатори су желели да радови на скупу предложе основне мере заштите. Међу такве мере спадало би, на пример, снимање локалних говора и њихово мапирање, а у следећој фази постављање базе података о ромским говорима. База података би укључивала усмене и писане изворе како за све дијалекте, тако и за ромски стандард. Поставило се и питање конкретних начина обједињавања свих постојећих, већ обављених истраживања, у једну централну базу података и умрежавање истраживача. Организатори су имали у виду чињеницу да у Србији не постоји Завод за културу Рома, који би могао да буде носилац таквог посла, као и да је број компетентних истраживача веома мали. Очекивало се да скуп иницира оспособљавање тима истраживача који би могли да обаве сложене теренске задатке (дијалектолошке и социолингвистичке природе), а који би истовремено радили на другим обли-

цима очувања ромског језика, пре свега у настави. Жеља је била да се на основу радова помогне увођењу ромског језика и културе на академском нивоу у оквиру факултетских наставних планова и програма.

Још један од циљева скупа било је стицање увида у лингвистичка истраживања ромских говора у Србији и мапирање свих варијаната ромских говора уз евентуалну процену броја говорника сваког од њих. Други постављени циљ била је подршка академској настави ромског језика: успостављање консензуса око језичког стандарда, преглед постојећих искустава у настави ромског језика и препоруке за савремену методiku наставе ромског језика као матерњег и нематерњег и, посебно, српског као нематерњег језика репатрираних Рома.

Учесницима скупа биле су предложене следеће оквирне теме: Ромски говори у Србији: дијалектолошки и социолингвистички увиди, Граматички опис ромског језика, Документовање ромских говора у Србији, Лингвистичка виталност ромског језика у Србији, Језичка политика у Србији о ромском језику, Инструменти заштите ромских говора у Србији, Ромски стандардни језик у Србији, Настава ромског језика на свим образовним нивоима, Ромски као нематерњи језик и Ромски језички пејзаж (*linguistic landscape*). А како је увид у стање заштите ромског језика у земљама у региону неопходан да би се боље осветлила ситуација у Србији, на скуп су били позвани и истраживачи из Босне и Херцеговине, Мађарске, Словеније, Хрватске и Црне Горе, уз истраживаче који су омогућили увиде у европске и светске оквире заштите ромског језика.

Зборник радова је уреднички обликован према научним изазовима које су понудили сами радови. У оквиру језичке политике посебно се издвајају радови са још увек нерешеном темом стандардизације ромског језика, уз посебан преглед актуелне језичке политике са акцентом на положај ромског језика у Србији, аутора Горана Башића. Следе радови који се баве очувањем и заштитом ромског језика у земљама у региону (Игора Лакића и Вере Клопчич, донекле и прилог Хедине Тахировић Сијерчић).

Настава ромског језика била је планирана као једна од основних тема: ипак, стањем наставе ромског језика у Србији бави се само коауторски рад Јелене Филиповић и Јулијане Вучо, а студија Масако Ватабе аутоматском језичком обрадом ромске граматике и њеном применом у формалној настави.

У зборнику следи тематски блок радова који се баве анализом садашњег стања у ромолошкој лингвистици у Србији: применом корпусне лингвистике бави се студија Свенке Савић, актуелним теренским истраживањима ромског језика студија Светлане Ћирковић, а стањем у ромолошкој лексикографији студија Љубице Ђурић. Нека конкретна питања лексикографске обрађености ромских модалних

глагола проблематизује прилог Рајка Ђурића. Домену историје ромологије у Србији (са анализираним узорцима говора београдских Рома са краја 19. века) припада студија Биљане Сикимић, а прилог Анамарије Сореску Маринковић из угла антрополошке лингвистике прати феномене употребе ромског језика у литургијској пракси малих верских заједница и тиме анализира звучни ромски језички пејзаж из савремене, неспорно ефемерне перспективе.

Радови који се у коначној форми објављују у зборнику припадају следећим лингвистичким поддисциплинама: језичка политика и заштита језика, методика наставе ромског језика, историја и преглед ромолошке лингвистике у Србији као и лингвистичка антропологија. Тематски блок језичке политике почиње уводним радом Горана Башића о службеној употреби ромског језика у Србији. Неке радове прожима одјек актуелне расправе о различитим задацима ромологије као науке и као примењене дисциплине, односно разматрања о приоритету лингвистичког описа у односу на активности у раду на стандардизацији. У зборник су укључена различита, понекад међусобно супротстављена мишљења о стандардизацији и начинима стандардизације ромског језика као и посебне улоге ромске (а не само ромолошке) академске заједнице у тим процесима.

Осим ових, у савременој ромологији и иначе актуелних тема, око којих ни данас у светској академској заједници нема јединственог става, кроз радове се може сагледати и слика знатно унапредовалог стања у ромологији на некадашњем југословенском простору који, између осталог, одликује пролиферација аматерских лексикографских покушаја, употреба и (зло)употреба лексикографије. О овом феномену посебно реферишу студије Вере Клопчич, Љубице Ђурић, Рајка Ђурића, Свенке Савић, али и других аутора који се ове теме узгредно дотичу, свако на свој начин.

Већина радова у зборнику обухвата по неколико лингвистичких и сродних ромолошких тема, а аутори се често међусобно допуњавају и тематски надовезују: питањима стандардизације ромског језика, свака из свог угла, баве се студије Свенке Савић, Баје Саитовића, Љатифа Демира и Марсела Куртијадеа. Значајне предлоге за рад на корпусу дају Свенка Савић и Светлана Ћирковић. Валоризацијом преводилаштва са ромског и на ромски баве се посебно Свенка Савић и Хедина Тахировић Сијерчић.

Зборник као целина показује и то да је у Србији и у региону стасала нова генерација лингвиста ромолога, способна да се бави ромолошком лингвистиком као универзалном научном дисциплином, која, и када се бави анализом локалног, мора уважавати достигнућа светске науке.

Академик Тибор Варади и др Биљана Сикимић

РОМСКИ ЈЕЗИК У ЦРНОЈ ГОРИ – СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Игор Лакић*

А п с т р а к т . – Ромски језик у Црној Гори није језик који је Уставом одређен као службени. Из те чињенице произилази читав низ проблема који се одражавају на свакодневни живот Рома. С друге стране, Црна Гора је, на основу Повеље о регионалним или мањинским језицима Савјета Европе, додијелила ромском језику заштиту која далеко превазилази стварне могућности. На основу Повеље, ромски језик ужива заштиту у области образовног система, медија, правосудног система, локалне и државне управе, културе и прекограничне сарадње. Међутим, у пракси је ситуација далеко од задовољавајуће. Иако све већи број ромске дјеце похађа школе, ромски се и даље не учи у формалном образовном систему. Ипак, направљени су одређени помаци кад је у питању образовање Рома. У области медија треба поменути Ромски радио, као и програм на ромском на јавном сервису Радио-Телевизије Црне Горе. Роми могу ријетко користити свој језик у институцијама на локалном и државном нивоу, док у судовима не постоје акредитовани судски тумачи за ромски језик. Ситуација се полако поправља у смислу веће видљивости Рома у друштву и у медијима. Тако су културне активности Рома значајније присутне у медијима у односу на период од прије неколико година. Чињеница је да се положај ромског језика у Црној Гори полако поправља, али да је напредак, иако видљив, и даље недовољан.

Кључне ријечи: ромски језик, образовање, правосуђе, локална и јавна управа, медији, култура, економски живот

1. УВОД

Статус Рома, па тиме и ромског језика, није задовољавајући на нивоу цијеле Европе, па ни у Црној Гори. Наравно, ситуација од

* Универзитет Црне Горе, Подгорица, Филолошки факултет, igorlacic@t.com.me

земље до земље се разликује, али један заједнички именитељ јесте да Роми чине најугроженију мањинску групу која се суочава са предрасудама, дискриминацијом и негативним ставовима према њиховом начину живота, култури и језику.

Чињеница да Устав Црне Горе не познаје ромски као језик у службеној употреби свакако говори о положају Рома и ромског језика. Поред тога, према подацима Завода за статистику Црне Горе (МОНСТАТ), свега 5169 или 0,83% становника изјаснило се да им је ромски матерњи језик, док један број Рома који су дошли са Косова уопште не говори ромски, већ само албански, тако да постоји перцепција да је за тако мали број људи, који истовремено није присутан у значајнијем броју ни на једној територији, тешко обезбиједити адекватну заштиту. При томе, губитак језика свакако може да води и ка губитку припадности и асимилацији. Стога је заштита ромског језика по основу Европске повеље о регионалним или мањинским језицима један од значајних механизма који директно или индиректно штити и друге аспекте живота Рома.

Повељом се држава обавезује да ће пружити заштиту језику на основу Дијела II Повеље, што значи општини вид заштите која, између осталог, омогућава промоцију језика и подстицање његове употребе у јавном и приватном животу, укључујући и његово учење у оквиру образовног система. Ова општа промоција је, чини се, најбољи оквир за заштиту ромског језика, имајући на уму околности у којима се користи ромски језик у Црној Гори.

Међутим, Црна Гора се одлучила да ромски језик штити у оквиру Дијела III Повеље, који пружа посебну заштиту језику. Питање је колико је ова одлука реалистична, али у сваком случају она показује да постоји воља за снажнијом заштитом ромског језика. Посебна заштита обухвата следеће области: образовање, правосудни систем, јавну управу и локалну самоуправу, медије, културне активности, економски живот и прекограничну сарадњу. Стога ћемо се у овом раду, након приказа опште ситуације у вези с Ромима, осврнути на неке аспекте сваке од ових области.

2. СТРАТЕГИЈА ЗА ИНКЛУЗИЈУ РОМА

С обзиром на то да су Роми најугроженија и најмаргинализованија мањинска национална заједница у Црној Гори, Влада Црне Горе је 2016. године донијела Стратегију за социјалну инклузију Рома и Египћана за период од 2016. до 2020, као и Акциони план за спровођење Стратегије, како би се допринијело постизању свеукупног побољшања положаја, односно смањења јаза који и даље постоји

између припадника ромске и египћанске популације и већинског становништва. Стратегија је усклађена са Европским оквиром за националне стратегије за инклузију Рома којим су дефинисане четири кључне области: образовање, запошљавање, становање и здравствена заштита.

Такође, Стратегија је обухватила додатне области које су важне за рјешавање проблема ромске и египћанске популације: правни статус, социјални статус и породична заштита (у оквиру које су дефинисане четири подобласти и то: борба против насиља у породици и насиља над женама; превенција и сузбијање просјачења; борба против трговине људима и спрјечавање склапања дјечијих и присилних бракова), као и област културе, идентитета и информисања.

Тежак економски и социјални положај представљају приоритет у односу на ромски језик, па им се стога посвећује већа пажња, а њихово рјешавање свакако ће водити и до повећавања интересовања и за ромски језик.

3. ОБРАЗОВАЊЕ НА РОМСКОМ ЈЕЗИКУ

Ромски као мањински језик није заступљен као матерњи језик у образовним установама због чињенице да тренутно не постоји квалификовани наставни кадар који би могао да обавља наставу на ромском језику. Поред тога, недостатак кодификације ромског језика и даље представља препреку за значајнији напредак на овом плану.

Ипак, помаци постоје. Тако је 2014. године Министарство за људска и мањинска права, у сарадњи са Ромским савјетом, издало *Буквар за ромски језик*. Буквар се користи као неформално помоћно средство у настави. Наредне године Министарство за људска и мањинска права, у сарадњи са Министарством просвјете и Заводом за уџбенике и наставна средства, објавило је и први Црногорско-ромски / Ромско-црногорски рјечник.

Како би се повећао број ромских ученика који похађају школу, Министарство за људска и мањинска права, у сарадњи са Заводом за школство и Ромским образовним фондом, организовало је кампању за упис првака. Како би се родитељи информисали и како би се олакшао упис дјеце у први разред основне школе, штампана је и брошура на албанском, црногорском и ромском језику. Министарство сваке године у буџету обезбјеђује средства за куповину комплета уџбеника за прва три разреда основне школе који се затим дистрибуирају ученицима ромске и египћанске популације.

У циљу унапређења положаја ромске заједнице и успјешније интегрисаности ове популације у друштво, Министарство за људ-

ска и мањинска права, у сарадњи са Министарством просвјете, Ромским савјетом и цивилним сектором, организује радионице за учење ромског језика и културе. Уз то, ради се на очувању ромског језика, културе и традиције кроз неформалне лјетње и зимске кампове у Никшићу, Подгорици, Херцег Новом и Беранама. Ови кампови нису намијењени искључиво дјецу ромске популације, већ и одраслим припадницима ове заједнице, имајући на уму велики проценат неписмености међу старијим припадницима ове заједнице.

3.1 Предшколско образовање

Полазак у основу школу свакако је олакшан похађањем предшколских институција. У том циљу, програм припремних вртића реализује се континуирано већ дужи низ година и биљежи пораст броја укључених предшколских установа. Циљ је подстицање језичких знања и вјештина комуникације, као и повећање степена социјализације међу дјецом, све у сврху припреме за редовно школовање. Припремни вртићи организовани су у осам цногорских градова (Подгорици, Никшићу, Тивту, Херцег Новом, Бару, Улцињу, Беранама и Бијелом Пољу) за сву дјецу ромске и египћанске популације која су стекла законско право на упис у школу, а која до тада нијесу била обухваћена ниједним видом формалног образовања. Завод за школство одржао је обуку за васпитаче који су радили у припремним вртићима и финансијски подржао рад ромских медијатора.

3.2 Основна школа

Упис ученика у основне школе биљежи стални раст. Тако је 2016. године у први разред уписано 153 првака ромске и египћанске популације.

Од школске 2016/17. године подручна установа Основне школе „Божидар Вуковић Подгоричанин” у кампу Коник, коју су похађала искључиво ромска дјеца, биће затворена, а ученици ће наставу похађати у седам градских школа у Подгорици. Захваљујући донацији владе Јапана за куповину аутобуса, за ученике ће бити обезбијеђен превоз.

Нажалост, обавеза коју су црногорске власти преузеле у вези са увођењем ромског као предмета у школама још није спроведена у дјело. Недостатак наставног кадра је свакако један од разлога. Међутим, чињеница да су активности усмјерене више на побољшање економског и социјалног положаја ромске популације ову обавезу очигледно ставља у други план.

3.3 Средња школа

У циљу подстицања уписа у средње школе, Министарство за људска и мањинска права, Ромски образовни фонд и Завод за школство потписали су Меморандум о заједничкој сарадњи у области стипендирања средњошколаца и студената ромске и египћанске популације. Стипендијска подршка подразумијева материјалну помоћ ученицима средњих школа и студентима на црногорским факултетима коју добијају у десет мјесечних рата. За средњошколце стипендија износи 60 еура, док студенти добијају 150 еура мјесечно. Осим стипендијске подршке, за студенте је било обезбијеђено и плаћање трошкова школарине.

Циљ овог програма, осим подстицања уписа у школе, је да се спријечи напуштање образовног система и унаприједи успјех ученика путем бољег приступа и принципа афирмативне акције. Програм стипендирања реализује се преко Ромског образовног фонда. Број стипендираних средњошколаца школске 2014/15. године био је 71, а школске 2015/16. године 76. Број стипендираних студената током ове двије студијске године био је 15, односно 20.

Уз стипендијску подршку, овај програм је подразумијевао и менторску компоненту. У 16 средњих школа у којима уче ромски и египћански ученици именовано је 22 ментора који су имали задатак да воде групе од највише пет ученика/ца и брину о свим потребама које они имају у школовању. Ментори су утицали и на редовност и побољшање успјеха ученика/ца које воде. Међутим, тек од ове године власти су регулисале статус ментора унутар образовног система Црне Горе.

3.4 Универзитетско образовање

Министарство за људска и мањинска права потписало је 2014. године са Универзитетом Црне Горе и националним савјетима мањинских народа Меморандум о сарадњи у остваривању права припадника мањинских народа и других мањинских националних заједница у области високошколског образовања.

Студијске 2014/15. године било је укупно 15 ромских студената и студенткиња на пет црногорских факултета. Највише је било студенткиња на Филозофском факултету у Никшићу, њих шест, на Факултету политичких наука било је три студента, на Правном факултету уписано је троје студената, а на Факултету за спорт и физичку културу у Никшићу, Факултету за туризам у Котору и Универзитету Доња Горица по један студент. По годинама студија, на првој години било је пет студената, шесторо је било на другој години, на трећој два студента и по један студент/киња на четвртој и петој години.

Овај тренд охрабрује, јер је све више ромских студената који се уписују на универзитет, али и даље остаје проблем то што на универзитетском нивоу не постоји могућност да се изучава ромски језик, мада би то у догледном периоду могло бити организовано на Филолошком факултету.

3.5 *Образовање одраслих*

Свеприсутни проблем писмености ромске популације представља једну од најозбиљнијих препрека ка квалитетној интеграцији Рома. У том циљу, покренут је пилот-програм од шеснаест радионица усмјерен на породично описмењавање у ромској заједници. Овај програм изводи стручни тим Педагошког центра Црне Горе у сарадњи са међународним партнерима, а средства је обезбиједила Европска унија. Усмјерен је на обуку која укључује описмењавање и информисање о здрављу и могућностима превенције и адекватног лијечења. Овај програм, међутим, не укључује за сада и наставу ромског језика и културе.

4. ПРАВОСУДНИ СИСТЕМ

Проблем у правосудном систему јесте тај што нема судских тумача за ромски језик у Црној Гори у кривичним, грађанским и управним споровима. То не значи да Ромима ово право није у пракси гарантовано и омогућено. Тако је један комплексан предмет у оквиру међународног спора вођен уз превод на ромски језик захваљујући ангажовању тумача за ромски из Србије. Постоји могућност да овај проблем буде ријешен на основу новог Закона о судским тумачима.

У свим судовима функционише служба за бесплатну правну помоћ, гдје бесплатну правну помоћ пружају адвокати на терет буџета, и гдје су у знатном броју корисници припадници ромске популације, имајући у виду њихово слабо имовно стање, чиме се обезбеђује слободан приступ суду припадника ове популације и право на правично суђење у поступцима у којима учествују.

5. ЈАВНА УПРАВА И ЛОКАЛНА САМОУПРАВА

На нивоу јавне управе не постоји могућност да Роми користе ромски језик у комуникацији са државним институцијама. Како не постоји довољно образованих Рома, њихово запошљавање у систему јавне управе је ограничено. У Министарству за људска и мањинска права запошљен је један Ром, али у другим институцијама нема таквих примјера.

На локалном нивоу постоје одређене активности које су усмјерене на образовање и интеграцију Рома.

Тако је Општина Тиват реализовала пројекат „РЕ асистент у настави“, чији је циљ унапрјеђење услова за едукацију ромске и египатске дјеце, уз ангажовање ромских асистената у настави и побољшање приступа образовању ромске и египатске дјеце у општини Тиват у сарадњи Општине Тиват и НВО „Удружење Египћана“. Као резултат овога пројекта формирана је Канцеларија за питања РЕ популације у ОШ „Драго Миловић“, а корисници услуга канцеларије су дјеца, родитељи и наставници, којима сарадници ангажовани у канцеларији пружају значајну помоћ приликом превазилажења језичке баријере, која представља најизраженију препреку за редовно школовање и квалитетно образовање дјеце припадника ромске и египатске популације. У Канцеларији се редовно одржавају допунска настава и родитељски састанци, информативни разговори са наставницима, као и тематске радионице које су организовали педагогица и социолошкиња са родитељима. Као резултат ове активности, тренутно нема дјеце припадника ромске и египатске популације која се налазе ван образовног система. Пројекат општине Тиват је проглашен за примјер најбоље праксе од стране Савјета Европе и самим тим општина Тиват је добила средства за наставак активности предвиђених пројектом.

На нивоу других локалних самоуправа ипак не постоји могућност да Роми могу комуницирати са локалним властима или остварити било која права на ромском језику.

6. МЕДИЈИ

Можда се најбољи примјери коришћења ромског језика могу наћи у медијима.

Ромски Радио, основан 2011. године на иницијативу Ромског Савјета и уз помоћ Министарства за људска и мањинска права, представља значајан извор информисања ромске популације, посебно за 70% процената неписмених унутар ромске популације. Иако се средства додјељују на основу пројеката и минимална су, овај радио остварује значајне резултате. Прошле године покренут је серијал од 28 емисија *Антрополошки приказ*, који говори о Ромима, укључујући разне аспекте, од културног, историјског, до аспеката доласка Рома на ове просторе. Серијал се емитује на ромском и црногорском језику. У склопу дневне шеме емитују се вијести, такође двојезично.

На јавном сервису Радио-телевизија Црне Горе два пута мјесечно емитује се емисија *Саворе*, а планира се и емисија на радију. На Радио Тивту такође постоји емисија на ромском језику.

У области штампаних медија, часопис *Алав* је први часопис у Црној Гори који излази на ромском језику, односно двојезично. Генерална замисао јесте да се свијет културе и позитивне традиције очува кроз низ чланака који би писали управо припадници ове популације. Часопис је покренуо Центар за очување и развој културе мањина, али га је послије три броја преузео Ромски савјет. Послије шест бројева буџетирање је још увијек проблем и углавном се финансира од стране Фонда за заштиту и очување мањинских права Црне Горе. Излази једном годишње и обухвата низ актуелности и кроз занимљив садржај позитивним примјерима указује на битне чињенице за одржавање културе, језика и традиције Рома. Сви новинари у Редакцији су припадници ромске популације.

7. КУЛТУРНЕ АКТИВНОСТИ

Културне активности, иако недовољне, ипак представљају значајну област за промоцију ромског језика.

Министарство за људска и мањинска права организовало је 2015. предавање на тему „Основни историјски појмови ромског језика, културе и умјетности у Европи“ проф. др Љатифа Демира у Подгорици. Предавање је организовано поводом 8. априла, Свјетског дана Рома. Професор Демир говорио је о стереотипима и дискриминацији која је усмјерена према Ромима. Чињенице говоре у прилог томе да недовољно познавање историје и културе самих Рома често ствара предрасуде о овој друштвеној заједници. Поред осталог, говорио је о језику и дијалектима ромског језика.

Министарство за људска и мањинска права организовало је 2015. године у Бијелом Пољу округли сто на тему „Роми у Црној Гори, Црна Гора у Европи“ у циљу информисања младе популације и припадника рањивих друштвених категорија у друштву о стању људских права припадника ромске и египћанске популације.

Центар за очување и развој културе мањина обиљежио је Међународни дан Рома у Подгорици, у оквиру кога је организована изложба умјетничких слика и књижевно вече Селам Пато и Руждије Сејдовића. На овај начин су представљена два велика ромска ствараоца који у свом богатом опусу имају више књижевних дјела која су писана на стандардизованом ромском језику. Намјера је била да се представе успјешни Роми који су својим ангажовањем разбили многе предрасуде о Ромима.

Часопис за културу, књижевност и умјетност *Код*, који се бави стваралаштвом мањинских народа, објавио је прозу Руждије Сејдовића и поезију Иштвана Фаркаша и Флутуре Мустафе. Сви текстови су на ромском језику и имају превод на црногорски језик.

Током 2015. године Центар за очување и развој културе мањина издао је једну књигу на ромском и црногорском, као и збирку кратких прича аутора мањинских народа на албанском, црногорском и ромском језику. Такође је организовано и неколико концерата на којима је сваки извођач на свом матерњем језику изводио своју нумеру, укључујући и ромски језик. Овај програм је директно преносила РТЦГ.

Поводом Међународног дана Рома, Центар је издао и промовисао у Подгорици књигу Руждије Сејдовића и Јована Николића *Косово Карусел*. Књига је на стандардизованом ромском и црногорском језику.

Поводом Дана Рома, Центар је приредио изложбу слика ромског аутора Ивана Тоскића у Подгорици и Тивту и штампао каталог на ромском и црногорском језику.

Центар за очување и развој културе мањина помогао је финансијски и технички издавање васпитно-образовног интерног часописа *Roma Lil* који издаје НВО „Рука пријатељства”. Часопис третира различите теме из живота Рома у Црној Гори и бави се свакодневним проблемима.

На Међународни дан Рома, Центар за очување и развој културе мањина је организовао ауторско вече ромског писца Сокоља Беганаја, који живи и ради у Црној Гори. Сокољ Беганај први је Ром који је завршио факултет у Црној Гори и запослио се у неком од државних органа. Својој дјечи и сународницима он је личним примјером показао да је школовање нужност за укључење у друштво и предуслов за бољи живот. Овај програм је одржан у Градској библиотеци „Радосав Љумовић“ у Подгорици.

У склопу Ромског културног центра основан је Музеј ромске културе у Подгорици. Свечано је отворен на Дан Рома, 8. априла 2012. године. Музеј ромске културе је трећи такве врсте у земљама бивше Југославије, поред већ постојећег у Београду и музеја у Словенији. Фотографије ромског народа, упечатљиве слике чергара, изложени инструменти као и разни артефакти који су се вјековима користили у свакодневници овог номадског народа, свједочанства су једног особеног духа.

8. ЕКОНОМСКИ И СОЦИЈАЛНИ ЖИВОТ

У овој области постојали су ромски медијатори који су помагали Ромима код добијања услуга у центрима за социјални рад, домовима здравља и заводима за запошљавање. Међутим, ови медијатори били су ангажовани само у оквиру пројеката, иако би било пожељно да они буду плаћени из буџета и стално на располагању ромској популацији.

С друге стране, Закон о здравству препознаје могућност коришћења тумача за особе које не говори службени језик, тако да на примарном нивоу постоје два медијатора у Подгорици за ове потребе.

У плану је да се обуче и запосле још три медијатора. Такође, постоје и доктори из ромске популације, што такође олакшава комуникацију.

9. ПРЕКОГРАНИЧНА САРАДЊА

У области прекограничне сарадње постоје бројни пројекти, али нема података о евентуалним пројектима који би укључивали ромски језик и културу.

10. ЗАКЉУЧАК

Ромски језик присутан је у Црној Гори у врло ограниченом обиму, углавном кроз медије и културне активности, мада је његова употреба и у овим областима ограниченог домета. У правосудном и здравственом систему ромски језик је присутан у ограниченој мјери и свакако постоји простор за његово веће присуство.

У образовном систему присутан је у оквиру неформалних радионица и љетњих и зимских кампова, али не и у редовном школском систему. Пораст броја ромске дјеце која се уписују у школе требало би да буде праћен увођењем ромског језика у школе, као изборног предмета, који би укључивао и елементе ромске културе. Један од предуслова за то јесте и кодификација ромског језика, мада је издавање Ромског буквара и Црногорско – ромског / Ромско – црногорског рјечника показало да то не би требало да буде велика препрека. Ромском језику би требало дати и званичан статус, који он сада, по Уставу Црне Горе, нема.

Све активности, које су значајно унапријеђене у последњих неколико година, укључујући ту и веће присуство Рома и ромског језика у јавности и смањење предрасуда према овој популацији, директно или индиректно могу да воде ка бољем статусу ромског језика у Црној Гори. Бољи економски и социјални статус Рома, већи број образованих припадника ове популације и борба против предрасуда свакако ће бити значајни механизми за унапрјеђење живота Рома, њиховог статуса у друштву и коришћења ромског језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Извјештај Комитета експерата за регионалне или мањинске језике Савјета Европе, <https://rm.coe.int/16806d8cdc>
 Периодични извјештај Црне Горе упућен Комитету експерата за регионалне или мањинске језике Савјета Европе, <https://rm.coe.int/16806c8e21>

Igor Lakić

ROMANI LANGUAGE IN MONTENEGRO CURRENT STATE AND FUTURE PROSPECTS

S u m m a r y

The Romani language is not constitutionally recognized as an official language in Montenegro. This fact is the cause of a series of problems that the Roma face in their everyday life. On the other hand, in compliance with the Council of Europe's European Charter for Regional or Minority Languages, Montenegro granted Romani protection in the fields of education, judiciary system, central and local government administration, public media, culture, economic and social life, and cross-border cooperation. This level of protection, under Part III of the Charter, which details the protection of a language, goes beyond the actual possibilities of the state. As a result, the situation with Romani is far from satisfactory.

A large number of Roma displaced from Kosovo to Montenegro do not speak Romani but Albanian, while the domicile Roma mainly speak the Gurbeti dialect of Romani. A significant progress has been made in that an increasing number of Roma attend primary and secondary schools and universities. In 2016, 153 Roma children were enrolled in the first grade of primary school. Scholarships for Roma secondary-school and university students are being provided. Thus, in the school year 2015/16, the number of secondary-school students receiving scholarship was 76, and the number of university students was 20. In addition, a Montenegrin-Romani/Romani-Montenegrin dictionary and a Romani literacy book have been published. The state has also regulated the position of Roma mediators in schools.

On the other hand, Roma have little opportunity to use their language in public institutions on both local and state levels. The judiciary system has not accredited court interpreters for Romani, but in some cases interpreters from Serbia have been hired.

In the media field, *Romani Radio*, established in 2011, is a significant source of information for Roma, the illiterate ones in particular. The Montenegrin public broadcaster, Radio-Television Montenegro, broadcasts a TV programme in Romani twice a month, while a similar radio programme will start soon. The situation is improving in terms of better visibility of Roma and their language in the media and in society in general. Media coverage of the Roma community, especially of their cultural activities, is more frequent and very positive compared to the previous period.

In the social field, there are Roma mediators helping Roma to access services from social welfare and health care centres and employment bureaus. However, the mediators have only been hired on a project basis; they should be employed on a long-term basis and paid from the state budget.

It is a fact that the situation of the Romani language in Montenegro is gradually improving, but the progress, although visible, is still inadequate.

Key words: Romani, education, judiciary system, local and public administration, media, culture, economic life

